

Інститут історії України НАН України
Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
Інститут політичних та етнонаціональних досліджень
ім. І. Кураса НАН України
Український інститут національної пам'яті

**СОБОРНІСТЬ ЯК ЧИННИК
УКРАЇНСЬКОГО
ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ
(до 90-річчя Акту злуки)**

ВСЕУКРАЇНЬСКА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ

Київ, 21 січня 2009 р.

Київ — 2009

ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ КОМІТЕТ КОНФЕРЕНЦІЇ

Смолій В. А., директор Інституту історії України НАН України, академік НАН України (*голова*).

Пиріг Р. Я., завідувач відділу Інституту історії України НАН України, доктор історичних наук, професор (*заст. голови*).

Бойко О. Д., старший науковий співробітник Інституту історії України НАН України, кандидат історичних наук (*секретар*).

Ісаєвич Я. Д., директор Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, академік НАН України.

Левенець Ю. А., директор Інституту політичних та етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса НАН України, член-кореспондент НАН України.

Юхновський І. Р., в.о. голови Українського інституту національної пам'яті, академік НАН України.

Верстюк В. Ф., заступник голови Українського інституту національної пам'яті, доктор історичних наук, професор.

Добржанський О. В., декан Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича, доктор історичних наук, професор.

Зашкільняк Л. П., заступник директора Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, доктор історичних наук, професор.

Калакура Я. С., професор Київського національного університету ім. Т. Шевченка, доктор історичних наук, професор.

Солдатенко В. Ф., завідувач відділу Інституту політичних та етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса НАН України, член-кореспондент НАН України.

Турченко Ф. Г., проректор Запорізького національного університету, доктор історичних наук, професор.

Відповідальний редактор д-р іст. наук *Р. Я. Пиріг*

В основу збірника покладено матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Соборність як чинник українського державотворення (до 90-річчя Акту злуки)» (м. Київ, 21 січня 2009 р.).

ISBN 978-966-02-5246-02

ЗМІСТ

<i>Звернення Президента України Віктора Ющенка до учасників конференції</i>	5
<i>Смолій В. А.</i> Вступне слово	6
<i>Верстюк В. Ф.</i> Соборність — наріжний камінь української національної ідеї ..	9
<i>Ресніт О. П.</i> Проголошення ЗУНР: проблеми легітимації	19
<i>Добржанський О. В.</i> Соборницькі прагнення українців Буковини восени 1918 року ..	33
<i>Солдатенко В. Ф.</i> Трагічна сторінка об'єднаного українського фронту: договір УГА з білогвардійцями	53
<i>Калакура Я. С.</i> Українська соборність як історіографічна проблема	63
<i>Пиріг Р. Я.</i> Політичне галичанство у сприйнятті гетьмана Павла Скоропадського	79
<i>Райківський І. Я.</i> Ідея української соборності в громадській думці Галичини (30–40-і рр. XIX ст.)	87
<i>Любовець О. М.</i> Ідея соборності як програмний принцип українських політичних партій (1917–1920 рр.)	105

мовилися від цього свого високого і гарного для того, щоб взяти те убожество, яке нам українцям, так наївно люб'язно пропонують галичани, просто смішно і немислимо. Для посилення власної аргументації він залучає авторитет Т. Шевченка, наголошуючи, що той від російської культури ніколи б не відмовився і не бажав, щоб українці від неї відмовлялися (с. 233–234).

Якими ж факторами було обумовлене таке ставлення П. Скоропадського до політичних репрезентантів західної гілки українства? Насамперед дихотомією його свідомості, яка й детермінувала таку еволюцію політичних поглядів. Пріоритет в обґрунтуванні «роздвоєної лояльності» П. Скоропадського належить головному редакторові його спогадів Я. Пеленському. Він вважає, що гетьман був людиною двох культур — української і російської. З першою його пов'язувало родове походження та виховання, яке сформувало у нього територіальний патріотизм. Водночас П. Скоропадський був продуктом російської системи, для якого вирішальними були не культурно-етнічні моменти, а соціальне становище, кар'єра, входження до кола вищого імперського істеблішменту. Зречення царем Миколою II престолу автоматично звільнило П. Скоропадського від присяги. Однак роздвоєна ментальність залишилася і, як слушно зауважує Я. Пеленський, «безумовно, відіграла роль у подальших політичних рішеннях», а відтак й політичних оцінках (с. 14–15).

Шановні колеги! Формат доповіді дозволив висвітлити лише один, хоч й найсуттєвіший аспект рецепції П. Скоропадським політичного галичанства — світоглядно-ментальний. Безперечно, це сприйняття галичан було детерміноване й низкою чинників політично-практичного характеру: військовою присутністю Австро-Угорщини на теренах гетьманату, відмовою Відня ратифікувати Брестську угоду і знищення таємних протоколів про утворення українського коронного краю, ускладнені стосунки з січовими стрільцями, присутність в Україні ерц-герцога В. Габсбурга з його амбітними намірами щодо українського престолу тощо. Але це вже тема нової доповіді.

І. Я. Райківський

ІДЕЯ УКРАЇНСЬКОЇ СОБОРНОСТІ В ГРОМАДЯНСЬКІЙ ДУМЦІ ГАЛИЧИНИ (30–40 рр. ХІХ ст.)

ХІХ століття трактується в сучасній вітчизняній історіографії як період «національного відродження», формування модерної української нації. Відповідно до схеми, розробленої чеським істориком М. Грохом для «недержавних» народів у ХІХ ст., що стала найпопулярнішою в останній час, у національному русі виділяють три фази чи стадії: 1) «А» — «збирання спадщини», наукова; 2) «В» — організаційна або культурна, період активізації національної свідомості; 3) «С» — політична¹. Існують об'єктивні (ті, що піддаються спостереженню й опису — особливості поведінки, мови, фольклору та ін.) і суб'єктивні ознаки існування націй, але немає «рецепту», що визначав би чітке співвідношення згаданих чинників через відсутність якоїсь «ідеальної нації» у вигляді абсолютного феномену². Сучасні історики-примордіалісти («примордіальний» означає «прадавній», «споконвічний» тощо) стверджують про прадавні корені й «природність» сучасних націй, тоді як модерністи схильні вважати, що національні характеристики — мова, історична пам'ять, територія проживання, народні традиції — не були заданими наперед, а конструювалися самими національними діячами в модерну

¹ Див.: Грицак Я. Страсті за націоналізмом. Історичні есеї. — К., 2004. — С. 53; Нариси з історії українського національного руху. — К., 1994. — С. 161, 162; Реєнт О. Україна в імперську добу (ХІХ — початок ХХ ст.). — К., 2003. — С. 12, 13 та ін.

² Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму. — К., 1999. — С. 40, 41.

добу. Обидві течії об'єднує визнання важливості проблеми становлення української національної свідомості або ідентичності, тобто уявлення про себе, як про національну спільноту, про націю³. Провідну роль у «національному пробудженні» відіграла інтелігенція, що вдавалася до поширення в масах національної свідомості⁴.

Повною мірою це стосується Галичини, що за першим поділом Польщі 1772 р. відійшла до Австрії, де місцеві русини опинилися в стані винародовлення. Єдиною більш-менш освіченою верствою галицько-руського населення були священники, серед яких поширилася польська мова в родинному спілкуванні і навіть у проповідях⁵. Поштовах до активізації національно-культурного життя дали реформи австрійських цісарів Марії-Терези та Йосифа II 1770–1780-х рр. у дусі освіченого абсолютизму, що підвищили статус Греко-католицької церкви, сприяли освіті священників. Національний рух галицьких русинів поступово активізувався під впливом передових ідей із Заходу — Просвітництва, романтизму, Французької революції 1789–1794 рр., що викликали пробудження притлумленого за довгі роки польського панування почуття етнічної самобутності.

На початковому етапі відродження нечисленна інтелігенція в Галичині, переважно священницька, зайнялася народознавством як наукою, що охопила фольклористику та етнографію, мовознавство, історію. Однак перші автори наукових праць не мали чіткого усвідомлення національної належності галицьких русинів, стикнулися з мовно-право-

³ Там само. — С. 274, 280, 299.

⁴ Магочій П.-Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948). Авторизований переклад з англ. — Ужгород, 1994. — С. 10.

⁵ Турій О. До питання про провідну роль греко-католицького духовенства в національному русі галицьких українців у ХІХ ст. // Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісії НТШ в Україні. Вип. II (1995–1997). — Л., 1999. — С. 411, 412.

писною проблемою і по-різному вирішували, як писати «руською» мовою. Так, перші граматики «руської» мови (І. Могильницького, Й. Левицького, Й. Лозинського та ін.) були написані німецькою, польською, латинською мовами або макаронічним язичієм — сумішшю церковнослов'янської, польської мов і місцевої говірки. З цього приводу І. Огієнко влучно зауважив, що в граматиках містилися заклики «любити свою «руську» мову, але кличуть (автори. — *І. Р.*) по-польськи чи німецьки»⁶. Перший фаховий дослідник історії Галичини Д. Зубрицький так і не наважився писати свої твори українською народнорозмовною мовою, а друкувався польською, німецькою, російською⁷. Фольклорні збірники поляків Вацлава з Олеська, Ж. Паулі, хоч і отримали високу оцінку сучасників (І. Франко назвав книжку «*Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego*», упорядковану і видану 1833 р. у Львові Вацлавом з Олеська, «першою ластівкою нашого народного пробудження. Аж із неї письменні русини переконалися, що й у них в устах отсього простого хлопа-панцизняка живуть пісні та оповідання, котрими можна повеличатися перед світом, живе мова, ... в котрій чужі люди знаходять дивну красоту...»⁸), «руські» народні пісні друкували всуміш із польськими латинкою.

Серед дослідників робилися спроби ввести живу народну мову в літературу. Першим, хто усвідомив небезпеку винародовлення галицьких русинів і став на захист рідного слова, був І. Могильницький — голова культурно-освітнього Товариства греко-католицьких священників («Товариство галицьких греко-католицьких священників для поширення

⁶ Огієнко І. (Митрополит Іларіон) Історія української літературної мови. — К., 1995. — С. 175.

⁷ Сарбей В. Національне відродження України // Україна крізь віки. — К., 1999. — Т. 9. — С. 58.

⁸ Франко І. Панщина та її скасування 1848 р. в Галичині // Збір. творів у 50-ти т. — Т. 47. — К., 1986. — С. 111.

письмами просвіти і культури серед вірних на основі християнської релігії»), створеного в Перемишлі 1816 р.⁹. «Відомість о руском язичі» І. Могильницького вважається першим науковим дослідженням про українську мову в Галичині. Найбільшою заслугою статті можна вважати саму постановку питання: «руська» мова є такою ж самобутньою мовою, як і інші слов'янські мови, рівноправною з ними, повинна бути запроваджена у всі сфери життя народу¹⁰. І. Могильницький писав: «*Народъ рускій есть племенемъ и отраслею рода славенского, якъ кождый инный народъ славенскій. То само о язичѣ рускомъ розумѣти належить*»¹¹.

Отже, перемишльські діячі усвідомили окремішність південно-західних русинів та їхньої мови від інших народів, зробили крок у національному самоусвідомленні. Однак І. Могильницький, як і його сучасники, не наважився писати живою народною мовою, вважаючи її не цілком придатною для літературних потреб. Услід за М. Смотрицьким, М. Ломоносовим, Й. Добровським він вважав, що літературна мова має бути більш культурною, вишуканішою, порівняно з місцевою говіркою неосвіченого селянства. Цього можна досягнути шляхом поєднання мови простолюду з церковно-слов'янською, по суті, використання в літературі «язичія». Перемишльське товариство через мовно-літературні засади не могло стати виразником чітко української національної орієнтації¹².

⁹ Возняк М. Студії над галицько-українськими граматиками XIX в. // Записки НТШ. — Т. LXXXIX. — Кн. III. — Л., 1909. — С. 117.

¹⁰ Грецук В. «В дом сть о Рускомъ Языцъ» І. Могильницького в обороні прав української мови // Вісник Прикарпатського університету. Філологія. — Івано-Франківськ, 1997. — Вип. II. — С. 17.

¹¹ Могильницький І. В дом сть о Рускомъ Языцъ / Підготовка до друку, вступна стаття і примітки В.Грецука. — Івано-Франківськ, 2003. — С. 28.

¹² Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX–XX століття. К., 1996. — С. 49.

Священик Й.Лозинський підготував до друку фольклорну збірку «Руське весілля» живою народною мовою, з використанням фонетичного правопису («писати так, як загально вимовляється»), що могла стати, безперечно, визначною віхою в розвитку українофільства на галицькому ґрунті. Цьому перешкодила формальна ознака — польський алфавіт, використаний для письма. Перший варіант праці, що містила опис весілля з обрядовими піснями, було написано «гражданкою» (нецерковним, світським шрифтом, що запроваджувався в Російській імперії за реформою Петра I замість громіздкого і застарілого давньоруського шрифту, заснованого на кирилиці. Наддністрянські письменники і науковці, слідом за І. Котляревським, пристосовували «гражданку» до звукового складу української літературної мови в XIX ст.) із збереженням кількох кирилических букв. Однак під впливом прихильників упровадження «абцадла» в руську писемність, єдності алфавіту у слов'ян автор переписав книжку латинкою. «*Ruske wesila*» вийшло в Перемишлі 1835 р. Алфавітно-правописні принципи Й. Лозинського знайшли відображення у статті «*O wprowadzeniu abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego*» 1834 р.

Будителями української національної ідеї в Галичині, утвердження всеукраїнської єдності по обидва боки австро-російського кордону з романтичних поривів стала «Руська трійця». Вихованці духовної семінарії, студенти Львівського університету Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич і Яків Головацький свідомо зв'язали себе з новою українською літературою і фольклорним рухом підросійської України. У бібліотеці Оссолінських у Львові були народознавчі видання з Росії, що потрапили до рук діячів «Трійці», включаючи «Енеїду» І.Котляревського — зачинателя нової української літератури народнорозмовною мовою¹³. Очевидно, твори

¹³ Детальніше див.: «Русалка Дністрова». Документи і матеріали. — К., 1989.

наддніпрянських письменників мали емоційний вплив на «Трійцю», що засвідчило копіювання книжок. «Національна свідомість обіймає не тільки систему ідей більш-менш раціональної, пізнавальної природи, — писав І. Лисяк-Рудницький, — але також емоційне захоплення, що його стимулюють радше поети й письменники, ніж учені»¹⁴.

Я. Головацький зробив рукописну копію першого повного видання «Енеїди» 1842 р. аж на 90 сторінок¹⁵. Ще до «Енеїди» він переписав у саморобні зошити літературні твори з Наддніпрянщини — уривок з «Наталки Полтавки» І. Котляревського¹⁶, поезії Л. Боровиковського¹⁷, О. Бодяньського¹⁸, Ієремії Галки — М. Костомарова¹⁹, П. Куліша, Є. Гребінки, П. Гулака-Артемівського²⁰,

¹⁴ Лисяк-Рудницький І. Роля України в новітній історії // Історичні есе: У 2-х т. — К., 1994. — Т. 1. — С. 151.

¹⁵ Львівська наукова бібліотека (далі — ЛНБ) ім. В. Стефаника, відділ рукописів. Ф. 36 (Я. Головацький). — Спр. 777. — Арк. 1–46, 47–90. Збереглися дві рукописні копії «Енеїди» Я. Головацького, що в деяких місцях відрізняються між собою, очевидно, були зроблені в різний час. Автор переписував з видання 1842 р., про що свідчить заголовок до однієї з копій (арк. 47).

¹⁶ Під заголовком «Наталка Полтавка. малор. опера І. Котляревського. Харк., 1838. (ЛНБ ім. В. Стефаника, відділ рукописів. Ф. 36. — Спр. 778. — Арк. 1).

¹⁷ ЛНБ ім. В. Стефаника, відділ рукописів. Ф. 36. — Спр. 764. — Арк. 1–13.

¹⁸ Дві копії «Казки про царів сад та живує суп лочку», під текстом другої зазначено джерело: «см. Наськы украинськы Казкы запорозьця Иська Матырынкы. Моск. року 1838. (Там само. — Спр. 763. — Арк. 1–6 зв., 7–12 зв.).

¹⁹ Уривки з історичних драм «Сава Чалий» і «Переяславська ніч», переписані з видань 1838 і 1841 рр., а також його вірші зі збірки «Українські балади» 1839 р. (Там само. — Спр. 765. — Арк. 1–12 зв., 13–24 зв., 25–37, 38–49 зв.; спр. 766. — Арк. 1–16).

²⁰ Поетичні твори письменників були вміщені у зошиті Я. Головацького, підписаному «извлеченія изъ Малороссійскихъ писателей». (Там само. — Спр. 768. — Арк. 1–12).

В. Забіли²¹, М. Петренка²², повість Г. Квітки-Основ'яненка «Конотопська відьма»²³, а заодно деякі вірші М. Шашкевича²⁴. Я. Головацький скопіював також збірку народних пісень, виданих М. Максимовичем 1827 р. у Москві («Малороссійские песни»)²⁵.

До копіювання спонукала галичан важкодоступність книжкової продукції з Наддніпрянщини. Польські книготорговці не хотіли перевозити видані в Росії в першій половині ХІХ ст. українські книжки, однак, навіть якщо вони погоджувалися, були цензурні перешкоди. Я. Головацький таки вмовив одного з них придбати «Енеїду» І. Котляревського та «Историю Малой России» Д. Бантиш-Каменського, заплатив немалу суму (29 гульденів). Десь через десять місяців видання з'явилися у Львові, але Я. Головацькому довелося ще майже півтора роки чекати повернення замовленої літератури від цензора. Іншим разом той же польський купець відмовився прийняти замовлення на фольклорні збірки М. Максимовича та І. Срезневського, «Историю русского народа» російського історика та письменника М. Полевого²⁶. Як наслідок, галицька інтелігенція була змушена вдатися до копіювання, що не обминуло і «Руську трійцю»²⁷. Враховуючи досить високі ціни на книжки з Росії, галичани отримували їх

²¹ «З альманаху «Ластівка». СПб., 1836», — писав Я. Головацький. (Там само. — Спр. 771. — Арк. 1–6 зв.).

²² Серед поезій був вірш «Недоля» («Дивлюсь я на небо...»), що став народною піснею. (Там само. — Спр. 785. — арк. 2).

²³ ЛНБ ім. В. Стефаника, відділ рукописів. Ф. 36. — Спр. 773. — Арк. 20.

²⁴ Там само. — Спр. 788. — Арк. 1, 2.

²⁵ Там само. — Спр. 737. — Арк. 1–23.

²⁶ Возняк М. Погляд на культурно-літературні зносини галицької України та російської в І пол. ХІХ в. // Неділя. — 1911. — Ч. 43–44. — 5 падолиста. — С. 4.

²⁷ Шалата М. Й. Маркіян Шашкевич. Життя, творчість і громадсько-культурна діяльність. — К., 1969. — С. 100.

в обмін на слов'янські першодруки і нові галицькі видання або в подарунок від тамтешніх вчених — М. Погодіна, О. Бодяньського, І. Срезневського, М. Максимовича, самі ж купували обмаль літератури²⁸.

Під впливом літературних і наукових праць із Російської імперії «Руська трійця» виразно висловила українофільські погляди. Вона практично першою в краї порушила питання про організацію спеціальних народознавчих мандрівок, «пішла в народ» з метою вивчення фольклору та етнографії, мови, історії — всього, що пов'язано з етнічною самобутністю²⁹. У 1837 р. у Будапешті в обхід львівської цензури вийшла збірка «Русалка Дністровая», що утверджувала «гражданку», якою писали в Росії, фонетичний правопис. Самими літерами альманах декларував органічну єдність Галичини з Наддніпрянщиною. Говорячи про загальнослов'янське національно-культурне відродження, М. Шашкевич писав, що «зволила добра доля появитися і у нас збіркам народних наших пісень і іншим хорошим і ціловажним ділам». Тут, у примітках, згадуються такі книжки, як тричі видана в Петербурзі «Енеїда» І. Котляревського (1798, 1808 і 1809), «Опыт собрания старинных малороссийских песен» М. Цертелєва (СПб., 1819), «Малороссийские песни» М. Максимовича (М., 1827) і його ж «Украинские народные песни» (М., 1834), чотири частини збірника «Запорожская старина» (Харків, 1833–1834), «Малороссийские повести» Г. Квітки-Основ'яненка (М., 1834), «Малороссийские приказки» Є. Гребінки (СПб., 1834). Крім того, вказується на граматику О. Павловського 1818 р. (помилково вказано місцем її виходу не Петербург, а Москву), видані в Австрії мовознавчі розвідки М. Лучкая, Й. Левицького, фольклорно-етнографічні праці Вацлава з Олеська та Й. Лозинського³⁰.

²⁸ Свѣнцицкій И. С. Обзоръ сношеній Карпатской Руси съ Россіей въ 1-ую пол. XIX в. — СПб., 1906. — С. 100.

²⁹ Кирчів Р. Ф. Етнографічно-фольклористична діяльність «Руської трійці». — К., 1990. — С. 89, 337.

³⁰ Русалка Дністровая. — К., 1987. — С. 27, 28, 29.

Збірка ввела народну мову галицьких русинів у літературу. І. Франко писав, що «Русалка» характеризувалася «незначним змістом» та «неясними думками», водночас «була свого часу явищем наскрізь революційним». Книжка виразно засвідчила, що між мовою галицьких русинів та наддніпрянських «малоросів» у складі Російської імперії немає суттєвих відмінностей, продемонструвала «цілковиту солідарність» з національним рухом на Наддніпрянщині, який «розпочався враз із видавництвом збірників народних пісень та з виступленням літературним Квітки, Максимовича і Метлинського», висловила «протест проти розполовинення одного народу між дві держави»³¹. «Русалка» започаткувала процес становлення нової української літератури в Галичині і вперше висунула ідею соборності, єдності етнічних українських («руських», «малоруських») земель під владою Австрійської та Російської імперій. Лідер «Трійці» М. Шашкевич, за влучним висловом Костя Левицького (визначного українського громадсько-політичного діяча, автора праць з історії), «кинув між нас світло національної свідомости і пробудив почуття одноцілости всього українського народу, ... підніс українську національну ідею...»³².

М. Шашкевич та його однодумці чимало зробили для утвердження духу соборництва, введення народної мови до культурного вжитку. Так, виступ М. Шашкевича на захист кирилиці відіграв чи не вирішальну роль в «азбучній війні» середини 1830-х рр. У брошурі «Азбука і abecad o» 1836 р. він переконливо спростував аргументи Й. Лозинського, викладені у статті «О wprowadzeniu abecad a polskiego do pi miennictwa ruskiego». Відкинувши несправедливі нападки з приводу відсутності в Галичині руських граматик, М. Шашкевич відзначив у примітках праці О. Павловського, Й. Ле-

³¹ Франко І. Критичні письма о галицькій інтелігенції // Зібр. творів у 50 т. — К., 1980. — Т. 26. — С. 90, 91.

³² Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. На підставі споминів. — Л., 1926. — С. 7.

вицького, М. Лучкая, М. Максимовича, І. Могильницького (в рукописі). Однак вважав за потрібне зауважити: «...Хіба обов'язково вона (граматика. — І. Р.) мусить бути першоосновою письменства? Вона повинна бути не законодавцем мови, а її найвірнішим відображенням, тому треба учитися своєї мови не з граматики, а з живої мови і її літератури...»³³. «Ми єсмо южнорусини, — писав І. Вагилевич у листі до М. Максимовича 7 (20) березня 1837 р. — ... Оце ж ми всі — із-за Бескиду, від Тиси, з-поза Сяну і по Серету — з братією нашою задніпровою складаємо одне существо... А який-то ми народ, южнорусини? Народ непобідимий і повен слави!»³⁴. Водночас не можна ігнорувати емоційне забарвлення написаного, в орієнтації на Наддніпрянщину вбачалася ідеальна модель національного розвитку, елемент пізнання галичанами самих себе. Ідею наддніпрянсько-галицької єдності І. Вагилевич відобразив у літературній творчості. У думі «Dniestr» («Дністер») він в алегоричній формі обстоював соборницькі настрої. На питання галицької річки дочки Липи Дністер-батько прорік: «Човни-носади з лісом залізних списів берегом Чорного моря привів я до брата Дніпра. Зворушливе було наше вітання: довго не бачились, ледь пам'ятали один одного. Сказали ми собі: «Згода!»³⁵.

Суворя розправа цензури над «Руською трійцею», заборона «Русалки Дністрової» сповільнили процес «національного відродження». Переглядаючи ґрунтовну галицько-українську бібліографію ХІХ ст. І. Левицького³⁶, К. Студинський звернув увагу, що в 1841–1845 рр. включно в Галичині з'явилося лише

³³ Азбука і абецadlo // Маркіян Шашкевич. — Твори. — К., 1973. — С. 130.

³⁴ Вагилевич І. До М. О. Максимовича (1837) // Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я. Твори. — К., 1982. — С. 194, 195.

³⁵ Вагилевич І. Дністер // Там само. — С. 162.

³⁶ Галицько-русская библиография ХІХ-го столтія съ узглядненіємъ изданій появившихся въ Угорщин и Буковин (1801–1886). Составилъ И. Е. Левицкій. Т. І. — Л., 1888. — С. X.

«30 руських друків», отже, літературний доробок був «застрашаючо малий». До того ж, майже всі книжки були написані мовою, в якій «церковно-славянський елемент сильно переважав...»³⁷. Усупереч опору австрійської цензури, народнорозмовна мова все-таки торувала шлях у літературу. Другою, після «Русалки Дністрової», книжкою в краї, що була написана живою народною мовою, стали «Галицькі приповідки и загадки», упорядковані й видані Г. Ількевичем у Відні 1841 р.³⁸.

Збірка вийшла в світ «максимовичівкою» — правописом М. Максимовича, що був вперше використаний у фольклорному збірнику «Малороссийские песни» (Москва, 1827), призначався для всеросійського читача, однак не прижився на Наддніпрянщині, зате знайшов поширення в Галичині другої половини ХІХ ст. Відомий дослідник М. Возняк писав, що у збірці Г. Ількевича зроблено спробу «зближення мови писань у галицьких українців до мови літературної російських українців...»³⁹.

Однак цензурні переслідування і державний кордон, що віддаляв Австрійську імперію від Російської, не змогли перешкодити встановленню зв'язків між галицькими і наддніпрянськими діячами. Характер взаємодії між Галичиною і Великою Україною визначали «не інтелектуальні впливи чи політичні ідеї, маємо справу з чимось ірраціональним, певного роду міфом як передумовою і найміцнішою ланкою української соборності»⁴⁰. Інтерес невеликого кола галицько-руської

³⁷ Студинський К. Причинки до історії культурного життя Галицької Русі в літах 1833–47 // Відбитка з ХІ і ХІІ т. Збірника філільогічної секції НТШ. — Л., 1909. — С. LXVII, LXXXI.

³⁸ Галицькі приповідки і загадки. Зібрані Григорієм Ількевичем: Репринтне відтворення з вид. 1841 р. — Л., 2003. — С. І.

³⁹ «Русалка Дністрова». Документи і матеріали. — С. 359.

⁴⁰ Мудрий М. Формування новочасної національно-політичної культури українського суспільства Галичини (проблема зовнішніх моделей) // Вісник Львівського університету. Серія історична. — Л., 2003. — Вип.38. — С. 136.

інтелігенції до національно-культурних процесів на Наддніпрянщині пояснювався пошуками власної національної ідентичності, прагненням протистояти полякам у Галичині і поступово сприяти активізації національного розвитку. Серед чинників, що зумовили погляди галичан у бік Наддніпрянщини, можна виділити бажання поглибити історичну свідомість, прагнення ідентифікувати галицький варіант народнорозмовної мови. Ідея етнічної єдності, що простежувалася в контактах галичан з наддніпрянцями в 1830–40-х рр., була своєрідним національним міфом з метою впорядкування «загрозливого хаосу реальності», ідентифікації «себе з чимось ідеальним, що свідомо наділялося позитивними якостями»⁴¹.

Каталізатором утвердження соборницьких настроїв у Галичині стало ближче знайомство з наддніпрянськими діячами через листування, особисті зустрічі, що відіграли особливу роль в утвердженні модерної національної свідомості⁴². Першим російським вченим, який здійснив наукову подорож у Галичину з метою збирання матеріалів про «руську» мову («о нарѣчіяхъ руснякскихъ») на початку 1822 р., був уродженець Харкова П. Кеппен — відомий статистик, географ і етнограф. Наукові статті П.Кеппена давали уявлення про мовно-культурну єдність галичан з підросійськими «малоросами». «Въ Бродахъ я забываль, что нахожусь за границей, — писав харківський вчений. — На улицахъ всѣ крестьяне говорили по малоросійски. ...Есть нѣкоторая разница между малоросійскимъ языкомъ и такъ называемымъ руснякскимъ, однако не большая...»⁴³.

Поряд з українофільством у Галичині в 1830-х рр. під впливом із Російської імперії поширювалася всеруська ідея, русо-

⁴¹ Там само. — С. 136, 137.

⁴² Магочій П.-Р. Історія України. — К., 2007. — С. 306, 307.

⁴³ Матеріали по історії возродження Карпатской Руси. Сношенія Карпатской Руси съ Россіей въ I-ую половину XIX-аго в ка. Собраль І. С. Свѣнцикій. — Л., 1906. — С. 123.

фільство. Особливий вплив на інтелектуальне життя краю мало знайомство з відомим російським істориком, публіцистом, професором Московського університету М. Погодіним. Він був одним із ідеологів теорії російської «офіційної народності», обстоював панславістські погляди, бачив Росію центром слов'янського єднання, а російську мову — мовою міжслов'янського спілкування. М. Погодін вважав, що Росія повинна сприяти звільненню слов'янських народів з-під західних впливів, прогнозував близький розпад імперії Габсбургів, звідси — бажання сприяти розвитку науки і розумового життя серед слов'ян під чужоземною владою. Однак історик не тільки не заперечував, а навіть всіляко заохочував розвиток на місцевому рівні мовно-культурної багатоманітності, розгортання народознавчих досліджень через надання матеріальної допомоги галицьким літераторам і вченим, надсилання літератури з Росії. Інтерес до Галичини пояснювався з точки зору включення місцевих джерел у загальноруську історію⁴⁴.

Близькі стосунки з М. Максимовичем, О. Бодянським та І. Срезневським викликали зацікавленість М.Погодіна Галичиною як частиною всеруського простору, яку російський історик особисто відвідав двічі — восени 1835 р. і в 1842 р. Уперше М. Погодін побував у Галичині на зворотньому шляху з Чехії в Росію, встановив контакти з представниками польської наукової громадськості, зокрема з редактором «Gazety Lwowskiej» Я. Камінським і бібліотекарем Музею Оссолінських К. Туровським. Усього на два-три дні М. Погодін заїхав до Львова 1842 р., де перебував у товаристві відомого галицького історика Д. Зубрицького, з яким у нього зав'язалися тісні стосунки⁴⁵. Крім Д. Зубрицького, М. Погодін після

⁴⁴ Сухий О. Від русофільства до москвофільства. Російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у XIX столітті. — Л., 2003. — С. 36.

⁴⁵ Свѣнцикій І. С. Обзоръ сношеній Карпатской Руси съ Россіей въ 1-ую пол. XIX в. — СПб., 1906. — С. 55, 62.

перших відвідин Львова листувався з діячами «Руської трійці» І. Вагилевичем і Я. Головацьким, цікавився життям галицьких русинів, їх науковими і літературними здобутками. Починаючи з 1841 р., російський історик видавав науково-літературний журнал «Москвитянинъ» (виходив до 1854 р.), у якому містилася інформація про слов'янський світ, зокрема «національне відродження» в Галичині⁴⁶. На запрошення М. Погодіна в журналі опублікував свою статтю Я. Головацький, на завершення якої редакція опублікувала примітку з подякою автору за відомості «о нашихъ соотечественникахъ, родныхъ братьяхъ, которые называютъ себя Русскими, исповѣдуютъ Русскую вѣру и говорятъ Русскимъ языкомъ — подъ державою Австріи»⁴⁷.

Особливий вплив М. Погодін мав на Д. Зубрицького, з яким листувався понад 20 років (з 1839 до 1861 рр.). Спілкування з М. Погодіним сприяло більш глибокому ознайомленню галицького історика з науковим і літературним світом Росії, що викликав у нього великі симпатії. З позицій східнослов'янської єдності Д. Зубрицький розумів під руським народом «сильно розгалужене плем'я», що проживає на території «від Білого моря аж до Криму, від окраїн Курляндії до меж Казанського царства й волзьких гір, від Печори, границь північної Азії аж до джерел Тиси». Відповідно до місця проживання руський народ мав різні назви: «Велика Русь, Мала Русь, Біла Русь, Чорна Русь, Карпато-Русь, Україна, Поділля, Волинь, Червона Русь». Причому, на думку Д. Зубрицького, «всі ті Русини говорять одною й тою самою мовою», що поділяється на різні «наріччя», але ніхто з учених досі не намагався їх описати і провести між ними межі. Автор обстоював

⁴⁶ Саламаха Н. Михайло Погодін як редактор журналу «Москвитянинъ» // Галичина. — 2003. — №9. — С.166, 167.

⁴⁷ Великая Хорватія, или Галицко-Карпатская Русь // Москвитянинъ. — М., 1841. — №12. — С.462, 467.

доцільність розвитку літературної мови галицьких русинів на основі церковнослов'янської, а не простонародної⁴⁸.

Питання про вплив М. Погодіна на погляди Д. Зубрицького (на момент особистого знайомства йому виповнилося 64 роки, а листування між ними почалося лише на три роки раніше), формування русофільської течії в Галичині є одним із дискусійних. Вірогідно, в особі московського історика Д. Зубрицький знайшов однодумця і лише зміцнив свої переконання у процесі подальшого знайомства⁴⁹. Попри свої русофільські, панруські настрої, в розумінні Д. Зубрицького існував окремий малоруський масив, про що, зокрема, свідчить його лист до М. Погодіна від 3 червня 1844 р. У ньому містився заклик до тих, хто працює над вивченням «Русскаго слова, ...непременно познакомятся съ нашимъ Малорусскимъ 13-ти миліонами единоплеменныхъ душъ употребляемымъ языкомъ»⁵⁰. Д. Зубрицький вбачав вирішення мовної проблеми в Галичині в поетапному наближенні галицько-русського діалекту до літературної російської мови⁵¹. Характерно, що 3-томну «Историю древняго Галицско-русскаго княжества» (1852–1855) Д. Зубрицький видав російською мовою, яку в краї мало хто розумів, праця не користувалася популярністю (зібрала лише 349 передплатників)⁵².

⁴⁸ Возняк М. Авторство азбучної статті з 1834 р. // Записки НТШ. — Т. СXXXVII–СXXXVIII. — Л., 1925. — С. 113, 114.

⁴⁹ Тишинська Е. Погодін і Зубрицький // Записки НТШ. — Т. СХ, кн. IV. — Л., 1912. — С. 119; Орлевич І. Ставропігійський інститут у Львові (кінець XVIII — 60-і рр. XIX ст.). — Л., 2000. — С. 131, 132.

⁵⁰ Письма къ М. П. Погодину изъ славянскихъ земель (1835–1861). Съ предисловіемъ и прим. чаніями Н. Попова. — М., 1879. — С. 570.

⁵¹ Орлевич І. Денис Зубрицький: штрихи до портрета історика і громадського діяча // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. — Л., 2001. — Вип. 9: Ювілейний збірник на пошану Ф. Стебля. — С. 285.

⁵² Історія древнього Галицко-Русскаго княжества. Сочиненіє Д. Зубрицкаго. — Ч. I. — Л., 1852. — С. 140, 141.

Водночас між галицьким українофільством і русофільством на перших порах не існувало дихотомії. Обидві «національні конструкції» характеризувалися різною антипольською позицією, яка для українофілів поступово пом'якшувалася⁵³. При цьому не настільки важливим питанням було співвідношення «Малої» і «Великої» Русі, основне полягало в усвідомленні зв'язку Галичини з іншим руським світом. Наукові контакти з російськими вченими, які заохочували галичан до вивчення різних сторін життя народу, видання літератури місцевою говіркою в контексті їх приналежності до всеруського простору, сприяли усвідомленню єдності етнічних українських («руських», «малоруських») земель по обидва боки австро-російського кордону. Дедалі зростає розмежування українофільства і русофільства відбувалося в другій половині XIX ст. Вирішальну роль у перемозі українофільських ідей, визнання Галичини як частини загальноукраїнського простору, приналежності краян до поділеного державними кордонами українського народу, окремого від польського й російського, відіграла «нова ера» 1890–1894 рр. — остання і найбільша в XIX ст. спроба українсько-польського порозуміння. Зворотнім боком модернізації національного руху стало витіснення русофілів на узбіччя політичного життя в краї⁵⁴.

Однак уже в 1848–1849 рр. під час революції в Австрійській імперії, що увійшла в історію як «весна народів», новостворена політична організація — Головна руська рада задекларувала приналежність галицьких русинів до 15-мільйонного українського («руського») народу, що

⁵³ Мудрий М. Національно-політичні орієнтації в українському суспільстві Галичини австрійського періоду у висвітленні сучасної історіографії // Вісник Львівського університету. Серія Історична. — Вип. 37, част. 1. — Л., 2002. — С. 490.

⁵⁴ Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр. — Л., 2000. — С. 209, 210.

було визнанням етнічної спорідненості з Наддніпряниною. У національно-політичному русі викристалізувалися австрофільська, полонофільська, русофільська і власне українофільська орієнтації, що в перехресній дії сприяли становленню сучасної української національної ідентичності. В. Подолинський у брошурі «Слово перестороги» влітку 1848 р. виділив чотири головні політичні течії, називаючи їх «партиями»: «чисто руську», «польсько-руську», «австрійсько-руську» та «російсько-руську»⁵⁵. Символічно суперечливість національного руху засвідчила історична доля «Руської трійці»: М. Шашкевич помер у молодому віці і став символом українофільства в Галичині, тоді як І. Вагилевич з часом перейшов на полонофільські, а Я. Головацький — на русофільські, «москвофільські» позиції.

Відомості про Наддніпрянину серед простолюду з Галичини були все-таки спорадичними, неточними, але їх важко простежити через обмежене коло джерел⁵⁶. Абсолютна більшість галицьких русинів, як і «малоросів» під владою російського царизму, в першій половині XIX ст. була неписьменною. Серед селянства, що становило понад 90% населення, грамотність не перевищувала кількох відсотків. Через збереження станової системи, кріпацтва, слабкий розвиток промисловості й торгівлі населення було маломобільним. Якщо не єдиною, то принаймні головною територією Російської імперії, яку час від часу відвідували галицькі селяни, і то більше в пореформений період, була Правобережна Україна⁵⁷. Соборницькі гасла в Галичині, етнічну єдність краю з Наддніпряниною обстоювала нечисленна група свя-

⁵⁵ Стеблій Ф. Визначна пам'ятка української політичної думки середини XIX століття — «Слово перестороги» Василя Подолинського // Записки НТШ. — Л., 1994. — Т. ССХХVIII: Праці історично-філософської секції. — С. 475, 480.

⁵⁶ Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму. — С. 283, 284.

⁵⁷ Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX–XX століття. — К., 1996. — С. 76.

щеницької інтелігенції, яка змогла мобілізувати широкі маси населення під час «весна народів» 1848 р.⁵⁸

Хотілося б насамкінець зупинитися на дилемі концептуального характеру про вплив на прийняття галицькими русинами української національної ідентичності, з одного боку, об'єктивної, закладеної в минулому, історичної необхідності, а з іншого — збігу політичних та інших обставин. Нагромадження фактологічного матеріалу для розв'язання цієї дилеми має на перший погляд парадоксальний результат, бо так і не вдається знайти переконливу й вичерпну аргументацію на підтвердження кожного з цих підходів⁵⁹. Спрямування національного розвитку галичан у бік Наддніпрянщини спричинили не тільки зовнішні чинники (приклад польського і чеського національних рухів, ігнорування поляками національної самобутності місцевих русинів і прагнення останніх протидіяти цьому, опершись на здобутки руського світу, розташованого на схід від австрійського кордону, тощо), а й ірраціональний фактор — своєрідний національний міф, ідеал. Серед діячів першої хвилі національно-культурного відродження в Галичині набув поширення стереотип національної єдності, усвідомлений як засіб ідентифікації себе з чимось ідеальним, що наділялося позитивними якостями й було підґрунтям для української соборності.

⁵⁸ Магочій П.-Р. Галичина (історичні есе). — Л., 1994. — С. 23.

⁵⁹ Мудрий М. Формування новочасної національно-політичної культури українського суспільства Галичини. — С. 136, 137.

О. М. Любовець

ІДЕЯ СОБОРНОСТІ ЯК ПРОГРАМНИЙ ПРИНЦИП УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ (1917–1920 рр.)

Протягом багатьох століть український народ не мав власної держави, а з кінця XVIII ст. його етнічна територія була розділена між Російською та Австрійською імперіями. Тому з усвідомленням необхідності відтворення власної держави набувала поширення й ідея соборності всіх українських земель. Спочатку носіями цієї ідеї виступали окремі представники нації, насамперед, інтелігенція, а згодом її розробкою зайнялися українські політичні партії.

Наприкінці XIX — початку XX ст. ця проблема більш докладно розглядалася західноукраїнськими партіями. Так, у грудні 1895 р. на IV зїзді Русько-української радикальної партії (РУРП) за ініціативою представників течії так званих «молодих» радикалів у національну програму партії були внесені деякі зміни. Зокрема, вимога автономії Галичини у складі Австро-Угорської імперії замінювалася на вимогу створення окремої області зі Східної Галичини та Північної Буковини¹. Це вважалося програмою-мінімум партії, а програмою-максимум висувалася необхідність створення незалежної, самостійної соборної України. Згодом ці положення стали основою національних програм й інших провідних політичних партій Західної України — Української націонал-демократичної партії (УНДП) та Української соціал-демократичної партії (УСДП).

Спроба реалізувати програму-мінімум була зроблена у липні 1911 р., коли в новому австрійському парламенті

¹Громадський голос. — 1895. — Ч. 5. — С. 32–34.